

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛ-АУҚАТ ИНДЕКСІН ЗЕРДЕЛЕУ

Аңдатпа

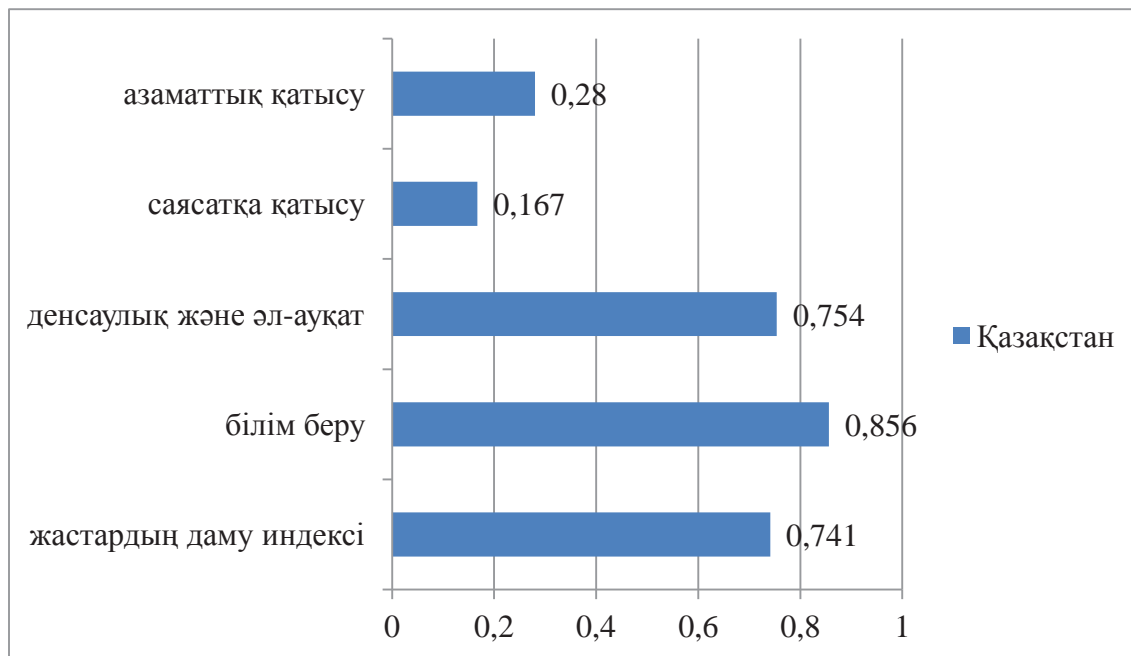
Мақалада жастарды дамыту индексі бойынша Қазақстан жастарының әл-ауқатының деңгейіне сараптама жасалынды. Әлем елдері арасында Қазақстан жастарының даму индексінің 40 көрсеткіш бойынша 6 критерийді қарастыра отырып зерттелінді. Қазақстан жастарының әл-ауқатын көтеру бойынша қорытынды жасалып, ұсыныстар келтірілді.

Түйін сөздер: жастар, жастар саясаты, жастарды дамыту индексі.

Жастарды әлеуметтік дамытудың стратегиясы мен саясаты қағидатты жаңа тәсілдер негізінде, атап айтқанда, мемлекеттік және қоғамдық институттардың белсенді қолдауымен жас ұрпақтың өз бетінше әрекет етуі, әлеуметтік шығармашылық, кәсіпкерлік, инновациялық жобаларды, бағдарламаларды жүзеге асыру процесінде өзін-өзі жүзеге асыруы негізінде құрылуы тиіс. Осылайша, жастармен жұмысты тиімді ұйымдастыру қоғамдағы рухани-адамгершілік дағдарысты еңсеруге, азаматтық келісімге қол жеткізуге және қуатты Қазақстанның өркендеуі үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Жастарды дамыту индексі әлемнің 170 еліне есептелген және оның қорытындылары 2018 жылғы қыркүйекте жарияланған. Жастарды дамыту индексі 15 көрсеткіштен тұратын 5 критерийден тұрады. Индексті есептеу кезінде Ұлттық статистика агенттіктерінің және Біріккен Ұлттар Ұйымы мен Дүниежүзілік Банктің деректер базасының ақпараттары пайдаланылды.

Жастардың даму деңгейі «0»-ден «1»-ге дейінгі шкала бойынша есептеледі, мұнда «1» - дамудың ең жоғары деңгейі. Жастардың даму индексінің мәні бойынша елдердің жаһандық рейтингінде бірінші орынды Австралия (0,856), одан кейін Канада (0,820) және Оңтүстік Корея (0,809) алады. Индекстің ең төменгі көрсеткіштері Кот-д'Ивуарда (0,229), Орталық Африка Республикасында (0,229) және Конго Демократиялық Республикасында (0,173) байқалады.

Сурет 1. Жастардың даму индексі бойынша Қазақстанның маңызы

Айта кету керек, елдің табыс деңгейі мен жастардың даму деңгейі арасындағы өзара байланыс байқалады.

Қазақстан (0,741) әлем елдері жастарының даму рейтингінде жоғары орын алады және әлемнің 170 елінің ішінде 27-орында орналасқан (1-суретті қараңыз), Бұл Франция, Ресей, Түркия

және Швеция сияқты табыс деңгейі неғұрлым жоғары көптеген елдердің мәндерінен жоғары. Индекстің әрбір өлшемі бойынша деректерді талдай отырып, Қазақстан жастарының даму үдерістерінде күшті және әлсіз жақтары ерекшеленеді. Қазақстанда білім, денсаулық және әл-ауқат, жұмысқа орналасу өлшемдері бойынша әлемдік орташа көрсеткіштер жоғары. Сонымен қатар, Қазақстан азаматтық қатысу және қатысу бойынша орташа әлемдік мәннен төмен көрсетті.

Жастардың әл-ауқат индексі стратегиялық және халықаралық зерттеулер орталығының (АҚШ), Халықаралық Жастар қорының және Hilton Worldwide компаниясының ынтымақтастығының нәтижесі болып табылады. Жастардың әл-ауқат индексінің алғашқы (түпнұсқа) шығарылымы әлемнің 30 елін қамтыды. Ұсынылған елдердің географиялық репрезентативтілігі және жастардың кумулятивтік саны негізгі критерийлер болып табылды, осылайша ЖДИ елдерінде әлем жастарының 70%-ға жуығы тұрады. Қазақстан осы индекс бойынша бірегей есепте ұсынылмаған.

Индекс 40 көрсеткіш бойынша 6 критерийді қарастырады. Көрсеткіштер шартты түрде 32 объективті және 8 субъективті көрсеткіштерге бөлінеді. Индекс авторларының пікірінше, субъективті көрсеткіштерді қосу объективті статистикалық деректермен салыстырғанда жастардың дүниетанымын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Осылайша, объективті және субъективті көрсеткіштердің үйлесуі жастардың әл-ауқатының «көп өлшемді» көрінісін жасауға мүмкіндік береді. Алты бағалаудың критерийлері жастардың көрсеткіштері болып табылады:

- азаматтық қатысу;
- экономикалық мүмкіндіктер;
- білім;
- денсаулық;
- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;
- қауіпсіздік және қорғану.

Сурет 2. Қазақстан жастарының әл-ауқат индексі санаттары бойынша маңызы

Мүмкіндік болған жерде Қазақстан бойынша деректер ЖДИ-нің түпнұсқалық есебінде пайдаланылған халықаралық дерекқорлардан алынды. Дегенмен, деректердің жоқтығынан, Қазақстан үшін он екі көрсеткіш бірегей дереккөздерден ерекшеленетін деректер базасы бойынша есептелді. Осылайша, Қазақстан үшін есептеулердің нәтижелерін түпнұсқа есепте ұсынылған елдердің бағаларымен тікелей салыстыруға болмайды. Қазақстан үшін есептеулер анықтама түрінде және бірқатар көрсеткіштер бойынша басқа елдермен салыстырғанда Қазақстанның қандай орын алуы мүмкін екендігі туралы жалпы түсінікті қалыптастыру мақсатында көрсетілген.

Қазақстан жастары әл-ауқатының жалпы мәні 1,00-ден 0,59-ды құрайды (2-суретті қараңыз), индекс елдері үшін мәндердің түпнұсқалық есептеулерімен салыстырғанда, Қазақстан 31 елдің ішінен 10-орынды иеленіп, Таиландпен және Вьетнаммен бірдей жалпы мәнді көрсететін еді. Ол Сауд Арабиясының соңынан ерер еді. Жастардың әл – ауқат индексінің орташа мәні-0,5812, демек, Қазақстанның нәтижесі табыс деңгейі орташа деңгейден жоғары әлемнің көптеген елдеріне, соның ішінде Перу, Колумбия, Қытай, Бразилия, Мексика, Иордания және Түркияға қарағанда біршама жақсы. Қазақстанның жалпы нәтижесі Таиландтың (табыс деңгейі орташадан жоғары ел), сондай – ақ

Вьетнамның -табыс деңгейі орташадан төмен елдер мәндерімен сәйкес келеді, олар табыс деңгейі ұқсас басқа елдерге қарағанда жоғары мәндерді көрсетті. Қазақстанды ЖДИ мәні бойынша елдерді ранжирлеуге қосқан кезде, Қазақстан (Таиландпен қатар) табыс деңгейі жоғары емес жастар игілігі индексінің мәні бойынша алғашқы ондықтағы екі елдің бірі болып табылады.

Кесте 1 - Қазақстан үшін жастардың әл-ауқат индексінің мәнін санаттар бойынша бөлу

Категориялар	Үлесі	Мәні	Орташа мәні	Айырмашылығы
азаматтық қатысу	18%	0,47	0,53	-0,06
экономикалық мүмкіндіктер	18%	0,52	0,47	+0,05
білім	18%	0,71	0,60	+0,11
денсаулық	18%	0,69	0,67	+0,02
ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	12%	0,57	0,58	-0,01
қауіпсіздік және қорғану	18%	0,60	0,61	-0,01

Барлық санаттардың ішіндегі ең төмен мәні Қазақстан жастарының азаматтық қатысуы бойынша тіркелген. Жастардың әл-ауқатының жалпы рейтингінде Қазақстан 10-шы орынға ие болар еді, бірақ азаматтық қатысу бойынша сараланған жағдайда ел 23-ші орынға ие болады, бұл осы санат бойынша орташа мәннен әлдеқайда төмен. Атап айтқанда, Қазақстан сайлау процесі мен плюрализмді, азаматтық бостандықтарды, Үкіметтің жұмыс істеуін, саяси өмір мен саяси мәдениетке қатысуды бағалайтын басқа демократиялық елдермен салыстырғанда демократия индексі (Economist журналы) бойынша төмен позицияда тұр. Қазақстан жастарымен ұлттық онлайн-консультациялар жастар арасында волонтерлік белсенділіктің төмен деңгейін анықтады, респонденттердің тек 12%-ы айына бірнеше рет волонтерлік қызметпен айналысатындарын атап өтті.

Жалпы рейтинг бойынша бірдей мәндерге қарамастан, Қазақстанның экономикалық мүмкіндіктері бойынша маңызы Таиланд пен Вьетнамға қарағанда төмен. Қазақстанда жастар мен НЕЕТ (жұмысқа орналаспаған, білім алмайтын немесе кәсіби дайындықтан өтпеген жастар) арасындағы жұмыссыздық деңгейінің төмендігі байқалады, бірақ бұл көрсеткіштер осы санат бойынша жалпы бағаның төрттен бір бөлігін құрайды. Қазақстандағы жастар арасындағы кәсіпкерлік белсенділіктің төмен деңгейі, жастар үшін кредиттердің қол жетімсіздігі және жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің төмен деңгейі осы санат бойынша жалпы мәнді төмендетеді. Интернеттегі сауалнамаға қатысқан жастардың 65,72% -ы болашақта олардың өмір сүру деңгейі ата-аналарына қарағанда жақсы болады деп сенетіндерін айтты.

Барлық санаттар арасында Қазақстанда білім санаты бойынша ең жоғары баға бар. ЖДИ түпнұсқалық есебіндегі елдердің мәндерімен салыстырғанда, Қазақстан табыс деңгейі орташадан жоғары елдер тобының білім беру санаты бойынша алғашқы ондыққа кірген жалғыз елі болып табылады. Осылайша, Қазақстан салыстырмалы табыс деңгейі бар елдер арасында жетекші орын алады. Осы санат бойынша Қазақстанның мәні білім беру санатындағы елдерді саралау кезінде ЖДИ бойынша бастапқы есепте Батыс Еуропа елдері арасында соңғы орында болған Германияның мәніне тең.

Қазақстанның нәтижесіне жасөспірімдер жүктілігінің төмен көрсеткіштері, АИТВ-мен өмір сүретін адамдар санының төмендігі, сондай-ақ әлемнің қалған бөліктерімен салыстырғанда сапасы жақсы су көздеріне қолжетімділігі бар халықтың жоғары пайызы оң әсер етті. Жалпы, Қазақстанда жастардың өлім-жітімі төмен, алайда 15-24 жастағы балалар арасында денсаулығының нашарлығынан, мүгедектігінен немесе өз-өзіне зиян келтіруден немесе суицидтен мезгілсіз қайтыс болуынан жоғалғандар саны елеулі ерекшелік болып табылады, оның мәні Қазақстанда жоғары.

Қазақстан ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) бойынша 12-орында орналасқан, бұл ЖДИ бойынша саралау кезінде елдің жалпы мәнінен сәл төмен. АКТ Қазақстан үшін ең төмен бағасы бар екінші санат болып табылады және мәні Бразилия мен Мексикадан төмен және Перу мәніне тең, табыс деңгейі орташадан жоғары ел. Халықтың жоғары пайызы электр энергиясына және радиоға қол жеткізе алатын болса, Қазақстанда «цифрлық ұрпақ» болып табылатын, яғни ерте жастан цифрлық технологияларды (мысалы, электрондық пошта, ұялы телефондар, жедел хабар алмасу) пайдаланатын және технологиялары олардың өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатын 15-29 жас аралығындағы жастардың пайызы төмен.

Қазақстанның «қауіпсіздік және қорғалу» санаты бойынша мәні осы санат бойынша орташа мәнге жақын, алайда табыс деңгейі орташадан жоғары басқа елдермен салыстырғанда ол Иорданиядан (0,68), Түркиядан (0,68), Перудан (0,63), Қытайдан (0,63) төмен және Марокко (0,67) және Танзания (0,63) сияқты табыс деңгейі неғұрлым төмен елдерге қарағанда төмен. Қазақстанның мәні Гананың, табыс деңгейі орташадан төмен елдің мәніне тең. Қазақстанда тұлғааралық зорлық-зомбылық немесе жол-көлік оқиғалары салдарынан жастар арасында (15-24 жас) жарақаттану немесе ерте өлім-жітім деңгейінің төмендігі байқалады. Дегенмен, Қазақстанның басқа елдермен салыстырғанда іс жүргізу кепілдіктерінің сақталуын, сөз бостандығы мен еңбек құқықтарын өлшейтін Заң үстемдігі индексінің негізгі құқықтары бойынша көрсеткіштері төмен.

Қазақстан жастарының әл-ауқат индексі бойынша бағасы 1,00-ден 0,59-ды құрады, бұл ЖДИ мәні бойынша елдерді саралау кезінде елдердің алғашқы ондығына кіруге мүмкіндік береді, бұл нәтиже табыс деңгейі орташадан жоғары көптеген елдерге қарағанда жақсы. Қазақстанның нәтижелерін тікелей салыстыру мүмкін болмаса да, бірақ индикативті түрде әлемнің 31 елінің 10-шы орны (Таиландпен және Вьетнаммен бірдей мән) оң болып табылады, оның үстіне рейтингте 1-ші және 9-шы орын алатын барлық елдер табыс деңгейі жоғары елдер болып табылады. Жалпы алғанда, Қазақстан табыс деңгейі салыстырмалы барлық елден озады, ал кейбір санаттар бойынша нәтижелер табыс деңгейі жоғары Германия мен Жапонияға қарағанда тең немесе жақсы. Бұл білім беру және денсаулық сақтау саласындағы салыстырмалы түрде жоғары бағаларға байланысты. Сондай-ақ, бұл нәтижелер Қазақстанның жастарды дамыту индексі бойынша бағалауымен сәйкес келеді, ол бойынша 170 елдің ішінде 27-ші орынды иеленіп отыр.

Білім беру және денсаулық сақтау саласындағы жоғары көрсеткіштер бұл салаларға инвестиция салуды жалғастыру керек дейді, бірақ жоғары баға алған санаттар бойынша әлсіз жерлер байқалады. Білім беру ұйымдарына түсу қарқынының төмен болуына байланысты білім беру санаты бойынша маңыздылығы төмендеді. Жастардың басым көпшілігі дұрыс тамақтану және салауатты өмір салтын ұстану маңызды деп есептесе де, Қазақстан, Иордания, Қытай және Вьетнамнан кейін денсаулық санаты бойынша 31 елдің ішінде 20-шы орында тұр. Бұл Қазақстанға жағдайды жақсарту үшін, атап айтқанда, жастар арасында жарақаттану мен суицид деңгейін төмендету үшін шаралар қабылдау қажеттігін білдіреді.

Жастардың әл-ауқат индексі Қазақстандағы жастардың жағдайына жан-жақты көзқарас болып табылады. Бұл жалпы қолайлы көріністі көрсетеді, бірақ санаттар бойынша көрсеткіштерді жақсарту қажет. Қазақстанның бүкіл ел жастарына жағымды әсер ететін саясатты іске асыру есебінен жастардың әл-ауқаты индексінің мәнін ұлғайту әлеуеті бар.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V Заңы
2. «Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 27 ақпандағы № 191 қаулысы.
3. Орынбасаров, Н. Е. Қазақстандағы жастар мәселесінің әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан көрінісі / Н. Е. Орынбасаров, А. Д. Асанова // М. Тынышбаев атындағы Қазақ көлік коммуникациялар академиясының хабаршысы. - 2018. - № 1 (104). - Б. 325-333
4. Ұлттық экономика : оқулық / ред. А. В. Сидорович, Ә. Ә. Әбішев. - Алматы: Экономика, 2010. - 528 б.
5. Сыздыкова, М. Молодежь - ключевой фактор конкурентоспособности государства / М. Сыздыкова // Білімді ел - Образованная страна. - 2019. - С. 4
6. Айтжанова, Д. Н. Социальное партнерство в государственной молодежной политике Республики Казахстан / Д. Н. Айтжанова // Саясат policy. - 2016. - № 7-8. - С. 4-7

РЕЗЮМЕ

В статье проведен анализ уровня благосостояния молодежи Казахстана по индексу развития молодежи. Индекс развития молодежи Казахстана среди стран мира изучен с учетом 6 критериев по 40 показателям. Подведены итоги и даны рекомендации по повышению благосостояния молодежи Казахстана.

RESUME

The article analyzes the level of well-being of young people in Kazakhstan according to the youth development index. The youth development index of Kazakhstan among the countries of the world was studied taking into account 6 criteria for 40 indicators. The results were summed up and recommendations were made to improve the well-being of the youth of Kazakhstan.

ӨОЖ 338

Нәсіпқали Г.Ә., МЭКБ -11

Ғылыми жетекшісі: **Султанова З.Х.,** э.ғ.к, доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНДЕ МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ БАЗАНЫҢ РӨЛІ МЕН АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Мақала ауыл шаруашылық кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасының қажеттілігін дәлелдеп, Қазақстанда жұмыс атқаратын ауыл шаруашылық құрылымдардың техникамен қамту жағдайын талдауға арналған. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының материалдық-техникалық базамен қамтуында байқалатын оң және теріс аспектілерге сипаттама берілген.

Түйін сөздер: материалдық-техникалық база, ауыл шаруашылығы.

2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанның аграрлық секторында 219 449 мың шаруа және фермер қожалықтары, оның ішінде Батыс Қазақстан облысында 7685 мың шаруа қожалығы жұмыс істейді. Кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің үй шаруашылықтары 1 638 561 шаруашылық, батыс өңірде 76260 үй шаруашылықтары бар. [1]

Қазақстанда ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен 200 мыңнан астам агроқұрылымдар және 1,6 млн. үй шаруашылықтары айналысады. Агроқұрылымдардың жалпы санының 94% - ы шаруа (фермер) қожалықтары, олар мал шаруашылығының жалпы өнімінің 28% - ын ғана өндіреді, 68% - ы үй шаруашылығына тиесілі. Қой еті, құс еті, қозы еті, сүт мал шаруашылығы өндірісін дамыту және мал шаруашылығы өнімдерінің экспортын ілгерілету перспективалы болып саналады. Ол үшін қосымша 50 млн. га жайылым айналымға енгізілді. Ет өңдеу жалпы өндіріс көлемінің шамамен 24% – ын, сүт – 30% – ын, астық-27% - ын, жемістер мен көкөністер-7% - ын құрайды. Көптеген фермерлер өсірілген өнімнің үлкен көлемінің болмауына байланысты ірі өндірушілермен бәсекеге түсе алмайды және шикізатты қайта өңдеу кәсіпорындарына жеткізуді айтпағанда, өнімді негізінен делдалдарға сатады. Ет өңдеу кәсіпорындарының қуаттылығы 35,2%, сүт зауыттарының – 43,5 %, сары май – 38,4 %, ұн өнімдерінің – 37,5% және т. б. құрады.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылдың 23 қаңтарында өткен, Үкіметтің кеңейтілген отырысында агроөнеркәсіптік кешен мәселелерін шешу жөніндегі сөзіне сәйкес агроөнеркәсіптік кешендегі жағдай негізді түрде наразылық тудырады. Соңғы бес жылда АӨК-ге 6,0 млрд. АҚШ долларын құрады, елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі 4,5% - дан аспайды. Экспорттық әлеуетті ашу мүмкін болмады. Халықты толыққанды азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселелері сақталуда. Біз елде тұтынылатын азық-түлік пен өнімдердің жартысын импорттаймыз. Бұл жерде саланы дамытуға жаңа және сындарлы көзқарас қажет. Біздің елімізде ауыл шаруашылығын дамыту үшін барлық қажетті ресурстар бар:

1. Ауыл шаруашылығы алқаптары жерінің жалпы ауданының 80% - дан астамын құрайды.
2. Жайылым алқаптары 30 млн. шартты мал басын өсіруге мүмкіндік береді.
3. 4,0 млн. га егістікті суару үшін әлеуетті мүмкіндіктер.
4. Халықтың 42% - ы немесе шамамен 8 млн. адам ауыл тұрғындары, оның ішінде 3 млн. адам ауыл шаруашылығында жұмыс істейді.
5. Соңғы 10 жылда астық экспорты 5-тен 10 млн. тоннаға дейін.
6. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 3,2 млрд. АҚШ долларын құрайды.

материалдық-техникалық база шаруа қожалығының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Сол себепті АӨК-те материалдық-техникалық базасының маңызды элементі машиналар мен жабдықтар болып табылады. Ауыл шаруашылығында машина-трактор және комбайн парктері маңызды рөл